

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет української філології

ЛІНГВІСТИЧНИЙ РОЗБІР

Навчально-методичний посібник

Укладачі: **І. В. Лукіяничук, В. В. Розгон**

Умань
2021

УДК 81'1(075.8)
Л59

Рецензенти:

Торчинський М. М., д-р філологічних наук, професор Хмельницького національного університету;

Гонца І. С., канд. філологічних наук, доцент Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Комарова З. І., канд. філологічних наук, доцент Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

*Рекомендовано до друку вченою
радою факультету української філології
(протокол № 4 від 27 жовтня 2021 року)*

Л59 **Лінгвістичний розбір** : навч.-метод. посіб. / МОН України,
Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад.:
І. В. Лукіячук, В. В. Розгон. — Умань : Візаві, 2021. — 258 с.

У навчально-методичному посібнику подано програму дисципліни, тематику, завдання для практичних, лабораторних занять, самостійних та контрольних робіт, схем мовних розборів, таблиці.

Для здобувачів вищої освіти денної форми навчання ОС «Магістр» освітньо-професійної програми «Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська))».

УДК 81'1(075.8)

© Лукіячук І. В., Розгон В. В., 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Програма	10
Практичне заняття №1	36
Практичне заняття № 2	53
Практичне заняття № 3	67
Практичне заняття № 4	100
Практичне заняття № 5 – 6	113
Практичне заняття № 7 – 8	126
Практичне заняття № 9	151
Практичне заняття № 10 – 11	160
Практичне заняття № 12	173
Лабораторна робота № 1	193
Лабораторна робота № 2	210
Лабораторна робота № 3	240
ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ	253

СУТНІСТЬ І РІЗНОВИДИ ЛІНГВІСТИЧНИХ РОЗБОРІВ

Розбір – метод, прийом навчання шляхом аналізу мовних одиниць та їх характеристики з метою докладного вивчення і систематизації здобутих знань. Об'єктом мовного аналізу можуть бути одиниці й елементи мовної структури всіх рівнів: *звук, морфема, лексема, слово* як граматична одиниця, *словосполучення, речення*, а також різні аспекти їх вивчення. Відповідно до визначеного об'єкта або аспекту аналізу розрізняють фонетичний (фонетико-графічний), лексичний, морфемний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний, орфографічний, пунктуаційний, стилістичний та ін. види розбору.

Порядок розбору, перелік ознак, за якими характеризується мовне явище, визначають завданнями і навчальною метою та призначенням аналізу (у закладах вищої освіти, загальноосвітніх закладах, у старших чи середніх класах).

За обсягом розбір може бути повним або частковим, за формою проведення – усним або письмовим.

Фонетичний розбір передбачає вироблення у здобувачів вищої освіти навичок транскрибування та передачі різних алофонів фонем. Частковий фонетичний розбір застосовують при вивченні голосних звуків (фонем), приголосних звуків (фонем) і реалізації їх, при вивченні звукових змін, складу і наголосу. При повному фонетичному розборі слово, записане транскрипцією, поділяють на склади, визначають наголошений склад, кількість звуків (при фонетичному – графічному з'ясовують співвідношення між звуками

і літерами), характеризують їх, визначають й аналізують позиційні та історичні зміни звуків із з'ясуванням причин виникнення їх.

Лексичний розбір закріплює теоретичні знання про *слово* як лексичну *одиницю мови*, виробляє навички роботи над словом у *контексті* та роботи з тлумачним словником, із словниками синонімів, паронімів, антонімів тощо. При розборі з'ясовують *лексичне значення* слова, його багатозначність чи однозначність, визначають його синонімічні та антонімічні зв'язки, походження, стильову належність, стилістичне навантаження.

Аналіз *фразеологізму* передбачає з'ясування його значення, структури, джерела, синтаксичної функції.

Морфемний розбір поглиблює знання про значущі частини слова – *корінь, суфікс, префікс*, закінчення та інші *афікси*, розширює уявлення про морфем, склад самостійних і службових слів, створює ґрунт для засвоєння багатьох орфографічних правил, вивчення морфології і синтаксису. При морфемному розборі у змінюваних словах виділяють основу й закінчення. В основі виділяють наявні морфемі: корінь, суфікс, префікс; з'ясовують морфонологічні зміни на стику морфем. У незмінюваних словах визначають морфем, склад і походження (прислівник), у службових словах – особливості будови і похідність (прийменник – простий, складний чи складений; первинний чи похідний, від прислівника чи іменника; сполучник – простий чи складений). Морфемний аналіз виявляє будову слова на синхронному зрізі.

Для з'ясування первісного значення слова і його структури використовують *етимологічний розбір* на основі етимологічного словника.

Морфологічний розбір сприяє засвоєнню і систематизації ознак частин мови, їхніх *граматичних категорій*, виробленню міцних практичних навичок словозміни іменних частин мови і дієслова, підготовці до вивчення синтаксису як учення про зв'язки слів у словосполученні і реченні. При морфологічному розборі слова визначають його початкову форму (для змінюваних), морфологічні ознаки і синтаксичну функцію. В іменнику визначається початкова форма, власна це чи загальна назва, конкретна чи абстрактна, означає збірність чи одиничний предмет, рід, число і відмінок (відміна), синтаксичну роль. У прикметнику називають початкову форму (чоловічий рід однина), розряд за значенням, ступінь порівняння, рід, число, відмінок, групу (тверду чи м'яку), синтаксичну роль. У числівнику – початкову форму, характер будови (простий чи складений), розряд за значенням (кількісний, дробовий, збірний, порядковий), відмінок, рід і число (якщо має).

У займеннику визначають початкову форму, розряд за значенням (особовий, зворотний і т. д.) та за співвіднесеністю з іменними словами (іменникові (узагальнено-предметні), прикметникові (узагальнено-якісні), числівникові (узагальнено-кількісні)), рід і число (якщо має), відмінок.

У дієслові називають початкову форму (інфінітив) і форму, у якій виступає дієслово (особова, дієприкметник, дієприслівник),

визначають вид, перехідність, стан (активний, пасивний, зворотно-середній, нульовий), спосіб (дійсний, умовний наказовий), час (для форм дійсного способу), особу або рід, число, синтаксичну функцію.

При розборі дієприкметника і дієприслівника визначають вид, перехідність, час; у дієприкметнику – також рід, число, відмінок. У прислівнику вказують розряд за значенням (означальний, обставинний, безособово-предикативний, модальний) і визначають його особливість творення, ступінь порівняння (у якісно-означальних прислівниках), синтаксичну функцію. У прийменнику – характер будови (простий чи складний або складений), непохідність (первинний) чи похідність (від якого слова), з яким відмінком вжитий. У сполучнику – характер будови (простий чи складений), сурядний (єднальний, протиставний, розділовий) чи підрядний і що поєднує. У частці і вигуку визначають розряд за значенням.

Словотвірний розбір дає змогу простежити словотворчі зв'язки слова і процеси *словотворення* в кожній частині мови. При цьому розбір виділяють твірну основу і словотворчий засіб та з'ясовують спосіб словотворення (афіксальний, лексико-семантичний, зрощення та ін.).

Синтаксичний розбір виробляє уміння аналізувати структуру простого, простого ускладненого і складного речення, складної синтаксичної конструкції розкривати характер *синтаксичних зв'язків* слів у словосполученні і реченні та синтаксичних відношень, що сприяє розвитку зв'язного мовлення учнів. При

синтаксичному розборі словосполучення визначають головне і залежне слово, вид і спосіб зв'язку між словами, тип за морфологічним вираженням головного слова. При синтаксичному розборі речення зазначають: просте воно чи складне. Просте речення визначають за модальністю та інтонацією (розповідно-стверджувальне чи заперечне, питальне, спонукальне, окличне); за форм, будовою – двоскладне чи односкладне (тип односкладного); поширеністю чи непоширеністю; повне воно чи неповне; в ускладненому реченні зазначають, чим саме ускладнене (однорідними членами, відокремленими другорядними членами, вставним словом, словосполученням чи реченням, звертанням). Далі аналізують члени речення: підмет, присудок (головний член в односкладному реченні), другорядні члени. Складне речення визначають за будовою (його тип: сполучникове складносурядне чи складнопідрядне, безсполучникове з однотипними чи різнотипними частинами, мішаного типу – з сурядністю і підрядністю, безсполучниковим і сполучниковим зв'язком) та вказують, із кількох предикат, частин воно складається. У складносурядних реченнях визначають синтаксичні відношення між частинами та сполучні засоби. У складнопідрядному – головне і підрядне, синтаксичні відношення між ними, вид підрядного, сполучні засоби, а в реченні з кількома підрядними – тип підрядності (супідрядність, паралельна підрядність, послідовна чи поєднання кількох). У безсполучникових реченнях з'ясовують синтаксичні відношення між його частинами та особливості інтонації.

Пунктуаційний розбір може бути самостійним або доповнювати синтаксичний розбір. Його призначення – пояснити *розділові знаки* відповідно до смислового чи ритмомелодійного принципу.

Орфографічний розбір також може бути самостійним або поєднуватися з морфемним розбором. Він зводиться до визначення орфограми і пояснення правила написання слова, його частини, літери тощо.

Лінгвістичні розбори здійснюють за схемами.